

HISTORIE SLOVANSKÉ JAZYKOVĚDY

NA FILOZOFICKÉ FAKULTĚ

SLOVANSKÁ FILOLOGIE

Založení univerzity v Brně v roce 1919 se stalo významným impulsem k rozvoji vědeckého bádání na Moravě. Mohlo tu zčásti navázat na tradice domácích badatelů předchozího období.

Česká slavistika jako vědecký obor vyrůstala z národního obrození koncem 18. století a začátkem 19. století; za jejího zakladatele v mezinárodním i národním měřítku bývá pokládán Josef Dobrovský. Těžisko jeho činnosti, a tedy i slavistiky v době národního obrození, bylo v Čechách. Ale je známo, že Dobrovský působil jistou dobu také na Moravě a že měl k Moravě velmi úzký vztah. Již před koncem první poloviny 19. století setkáváme se s dalšími pěstiteli filologické slavistiky na Moravě, a to na stavovské akademii v Olomouci, která byla roku 1843 přeložena do Brna a na níž proslul jako slavista historik a filolog Alois Vojtěch Šembera, pozdější profesor na univerzitě ve Vídni. Slavistickým studiím filologickým se v Brně věnovali od poslední třetiny 19. století gymnazijní profesori Antonín Vašek, Fr. Bartoš, A. Matzenauer i jiní reprezentanti oboru.

Na brněnské filozofické fakultě se od jejího založení pěstovala slavistika především jako slovanská filologie. Podle studijních předpisů platných v podstatě po celé období meziválečné a po druhé světové válce až do reformy studia v roce 1949/1950 (a dobíhající pak až do šk. r. 1952/1953) studovala se slovanská filologie jednak k získání titulu PhDr., jednak — a to především — k získání aprobačního listu pro učitelství na středních školách. Jako „slovanská filologie“ vcelku byla předmětem zkoušek jen první z uvedených studijních větví. Druhá, učitelská, se studovala jako její některá konkrétní dílčí část v kombinaci s dalším předmětem, zpočátku prakticky jen jako „čeština“, později (a po roce 1945 už běžně) i jako „ruština“ v kombinaci s některým živým jazykem (s francouzštinou nebo němčinou, později též s angličtinou), řidčeji i s latinou nebo s historií, filozofií apod.; pro tyto účely byly při fakultě ustaveny i zkušební komise: vedle zkušební komise pro jazyk český, která fungovala od počátku, tj. od studijního roku 1921/1922, byla zřízena již v roce 1925 komise pro jazyk ruský, v roce 1932 pak i pro jazyk srbochorvátský a polský a v roce 1939 konečně pro jazyk ukrajinský.

Rozdíl mezi oběma větvemi studia slavistiky však nebyl tak zásadní, jak by snad napovídala úřední nomenklatura. K získání doktorátu byla sice předepsána rigoróza z celé slovanské filologie, ale prakticky byla látka vždy zčásti zúžena podle speciální orientace examinátorů i podle zaměření disertační práce doktorandovy. Ta byla velmi často bohemistická: např. ze 34 jazykovědných doktorských disertací přijatých na oboru slovanská filologie od založení fakulty do roku 1953 bylo 18 bohemistických (z toho 12 dialektologických), z 67 literárněvědných (počítajíc v to i práce teatrológické a folkloristické) bylo 46 bohemistických (z toho 4 byly věnovány literatuře starší).

Na druhé straně specializovaní bohemisté, resp. rusisté, kteří podle předpisu z roku 1911 končili do roku 1930 studium po 8. semestru jedinou soubornou, tzv. státní zkouškou, od roku 1930 pak „druhou státní zkouškou“ (když byla po 4. semestru zavedena „první státní zkouška“), měli ve svém studijním programu povinnou širší složku slavistickou: pevnou součástí jejich studia i státní zkoušky byla staroslověnština, spojená s všeobecným uvedením do slovanské filologie jako celku. Kromě toho bylo předepsáno absolvovat několik semestrů lektorského cvičení z některého slovanského jazyka mimo studijní kombinaci. Podle výnosu MŠNO z roku 1927 měli se všichni kandidáti „jazyka československého“ vykázat při přihlášce ke státní zkoušce vysvědčeními z dvousemestrových kursů (po 2 hodinách týdně) jazyků ruského, polského a srbocharyvátského, ale toto opatření se ukázalo jako zcela nereálné a bylo změněno v povinnost každého kandidáta bohemistiky absolvovat čtyřsemestrový kurs jednoho slovanského jazyka (nepočítajíc češtinu pro Slováky a slovenštinu pro Čechy). Mimo jiné také proto byla filozofická fakulta v Brně od samého počátku své existence vybavena poměrně dobře lektoráty slovanských jazyků. A konečně měli studenti fakulty vždy možnost poslouchat přednášky a navštěvovat semináře s další slavistickou problematikou, přesahující bezprostředně specializované zaměření jejich studijní kombinace. V období meziválečném a po roce 1945 až do studijní reformy nebyly totiž přednášky ani semináře rozvrženy podle studijních ročníků, nýbrž byly pro celý obor (výběrově) společné a nebyly pevně předepsány: navíc se v nich většinou látka nepodávala v encyklopedické úplnosti a uzavřenosti, ale jen ve vybraných problémech nebo úsecích. Posluchači si je volně zapisovali podle svého zájmu tak, aby splnili celkové pensum přednáškové i seminární, předepsané pro připuštění k státní zkoušce (k státním zkouškám).

Bylo obvyklé, že se obě studijní větve vlastně kombinovaly a doplňovaly: k doktorátu ze slovanské filologie se zpravidla hlásil uchazeč, který už získal učitelskou aprobaci pro češtinu nebo pro ruštinu.

Studijní reforma z roku 1949/1950 zrušila volný semestrální systém předchozího období a zavedla systém ročníkový s pevně stanovenými a pravidelně se opakujícími studijními programy: posluchači mohli až do stud. r. 1989/90 postoupit (a být zapsáni) do dalšího ročníku jen po uzavření předcházejícího ročníku. Závěrečná státní zkouška se skládala a skládá dosud po veřejné obhajobě diplomní práce. Vedle přednášek a seminářů fixně předepsaných počítalo se však v ročníkových studijních plánech i s jistým počtem přednášek a cvičení alternativních, a tedy výběrových.

Kromě toho se každoročně ohlašují a doporučují mimo povinný studijní blok přednášky a semináře volné, nepovinné: právě v nich se nejvíce uplatňovalo širší slavistické a obecně srovnávací hledisko. Uvolnění přímé ročníkového systému a možnost většího výběru stud. programu bylo zavedeno od r. 1990.

Rigoróza k získání titulu PhDr. byla reformou studia zprvu zrušena. Zato jako novinka byly zavedeny hodnosti „kandidát filologických věd“ (CSc.) a „doktor filologických věd“ (DrSc.). Hodnost CSc. bylo možno získat na základě zkoušek a veřejné obhajoby kandidátské disertace: zpočátku bylo toto řízení vázáno na absolvování vědecké aspirantury, tj. vlastně nástavbového (postgraduálního) studia, které bylo maximálně tříleté, během doby se však u pracovníků ve vědecké práci již osvědčených stávalo stále běžnějším získat hodnost kandidáta věd bez aspirantury, event. na základě tzv. externí aspirantury (při zaměstnání kandidáta). Stojí za zmínku, že bohemistická orientace kandidátských disertací ze slovanské filologie byla na filozofické fakultě v Brně ještě výraznější nežli předtím u disertací doktorských: např. z 18 lingvistických prací slavistických, obhájených na brněnské filozofické fakultě v letech 1957—1967, bylo 13 bohemistických (z toho 7 dialektologických), z 23 prací z literární historie a teorie (počítajíc v to i folkloristiku a teatrologii) bylo bohemistických 17 (z toho 5 bylo věnováno literatuře starší).

Novými předpisy bylo od roku 1966 obnoveno doktorské rigorózní řízení s tím, že se nyní mohli o titul PhDr. ucházet jenom ti absolventi fakulty, kteří měli studium řádně ukončeno závěrečnou státní zkouškou. Jakmile vstoupil nový předpis v platnost, nastal příliv žádostí o přípustění k rigorózním zkouškám. Jen za období 1966—1967 bylo např. na obor slovanská filologie přijato 20 prací lingvistických, z toho 14 bohemistických, a 21 prací literárněvědných, z toho 11 bohemistických. Od r. 1981/82 bylo možno získat titul PhDr. bez disertace. V r. 1991 bylo místo tohoto řízení i místo kandidatury zavedeno tříleté postgraduální studium s disertací a s možností získat titul Dr.

S reformou studia z roku 1949/1950 souvisí konečně i regulace počtu posluchačů na jednotlivé studijní obory a kombinace — v souladu s předpokládanou společenskou potřebou a poptávkou. Na úseku slovanské filologie se tato studijní politika projevila příznivě v tom, že bylo od roku 1948 několikrát otevřeno studium polštiny, bulharštiny, srbocharvátštiny jako oborů v kombinaci s češtinou nebo ruštinou. Filozofickou fakultu tak absolvovali i aprobovaní odborníci pro uvedené slovanské jazyky a literatury. Kromě toho mohou posluchači fakulty studovat bez formálního omezení tyto konkrétní „malé“ slovanské filologie jako předměty rozšiřovací, tj. jako třetí obory v kombinacích češtiny nebo ruštiny s dalším předmětem. Rovněž tímto — studijně arci náročným — způsobem vychovává fakulta znalce dalších slovanských jazyků a literatur vedle češtiny nebo ruštiny, i když s touto odbornou výzbrojí opouštějí fakultu jenom ojedinelí absolventi.

Organizačním střediskem studia slovanské filologie na filozofické fakultě byl od jejího založení seminář pro slovanskou filologii (zkráceně nazývaný též „slovanský seminář“), založený a vybudovaný podle vzoru slo-

vanského semináře na filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze. Jestliže původně, od poloviny 18. století, vznikaly na filozofických fakultách hlavně německých univerzit filologické „semináře“ v podstatě jako zvláštní typ vyučovacích lekcí, počítající na rozdíl od jednostranné a jednosměrné přednášky s aktivní účastí posluchačů, s četbou textů atp., byl už po první světové válce pražský slovanský seminář — a podle něho pak i brněnský a bratislavský — vyvinut jako typ vědeckého institutu, jako pevná vědecká, pedagogická i administrativní jednotka v organizační tkáni fakulty. Byl vnitřně rozdělen na dílčí oddělení podle jednotlivých speciálních oborů. V jeho čele stál vždy jako jejich „ředitel“ profesor příslušného oboru: to tedy byly vlastně nadále „semináře“ v původním smyslu jakožto zvláštní typy vyučovacích lekcí. Vedle toho seminář jako celek, tedy jako ústav, měl svého hlavního (nebo vedoucího) ředitele, jímž býval zpravidla senior z profesorů semináře. V Brně to byl V. Vondrák (→), po něm (1925 až 1935) S. Souček (→), pak (1935—1939) A. Novák (→) a po roce 1945 F. Trávníček (→).

Vývoj seminářů ze zařízení pedagogicko-didaktických ve vědecko-pedagogické ústavy souvisel těsně s vývojem jejich knihoven. V starších vývojových fázích filologických seminářů základní knižní pomůcky — často soukromě knihy profesorů —, určené k četbě v seminářích (tj. cvičeních), zůstávaly na fakultách stabilně i po odchodu původního ředitele semináře: jejich počet během doby znenáhla vzrůstal, takže se postupně měnily ve skutečné bibliotéky, které potřebovaly trvalé prostory k uložení a jejichž udržování, provoz i další růst si vyžadovaly odborné péče.

Vybudovat kvalitní seminární knihovnu bylo ctizádostí i brněnských slavistů na nově založené filozofické fakultě. A vskutku se jim to vytrvalým úsilím a s podporou školských úřadů během doby podařilo. Základem nové knihovny se staly jednak soukromé dary, jednak knižní fondy předisponované sem z různých knihoven jinde rušených nebo z konfiskátů. Pravidelné dotace umožňovaly doplňování knihovny o novinky i získávání potřebných starších publikací z antikvariátů a dražeb. Tak se podařilo soustředit během let v knihovně slovanského semináře např. pozoruhodnou a cennou kolekci starých tisků. Díky osobním stykům některých profesorů, např. B. Havránka, F. Wollmana (oba →) a jiných, se zahraničními slavisty byla seminární knihovna brněnské filozofické fakulty dále velmi dobře zásobována vědeckou produkcí slavistickou, takže některá její slavika z doby před 2. světovou válkou jsou dnes v československých knihovnách unikátní. Podstatně byl knižní fond slovanského semináře obohacen několika velmi hodnotnými knihovními komplety z původního soukromého majetku. Tak již v letech 1923 až 1924 byla pro brněnský slovanský seminář získána více než šestitisícová knihovna V. V. Franceva, která obsahovala evropskou slavistickou produkci zejména z přelomu století. Zůstala v knihovním depotu semináře zachována jako celek, stejně jako knihovna A. Nováka (→), cenná zvláště českými tisky obrozeneckými a novodobou krásnou literaturou, i knihovna Fr. Táborského, významná především svými literárními rusiky z doby před první světovou válkou.

Vedle umístění v prostorách určených pro ředitelny, knihovnu a studovnu, vedle růstu knihovny a zřízení studovny s příručními prezenčními

knihovny, vedle vnitřní diferenciaci na jednotlivá oddělení a dvojstupňové hierarchie ředitelských míst stala se dalším příznakem postupující institucionalizace slovanského semináře systematizace pracovního místa pro asistenta a pro zřízence. Úkolem asistenta, mladšího pracovníka v oboru, byla především péče o knihovnu i příručku, pomoc ředitelům jednotlivých oddělení semináře v přípravě pomůcek pro přednášky a cvičení, vedení administrativní agendy semináře jako celku. V brněnském slovanském semináři byl prvním asistentem M. Noha (→), potom od roku 1931 až do násilného uzavření českých vysokých škol v roce 1939 B. Novák (→). Po roce 1945 počet asistentských míst v slovanském semináři vzrůstal a zároveň docházelo ke značným změnám v jejich obsazování. B. Novák už na místo asistenta nenastoupil: zůstal však ve svazku fakulty — vedle úvazku na obchodní akademii — jako lektor ruštiny. Funkci asistenta vykonával zprvu V. Křístek (do roku 1949) a vedle něho částí úvazku P. Antošová (prováděná později Vachková; asistentka v letech 1945—1947), pak L. Čuprová (1945—1949). Od roku 1949 se tu stali asistenty A. Lamprecht a M. Jelínek (oba →), který však odešel v roce 1950 do brněnského nakladatelství Rovnost, od roku 1950 J. Bauer, D. Jeřábek a J. Burian (všichni →). Po Burianově odjezdu na studijní pobyt do SSSR nastoupil od prosince roku 1950 do slovanského semináře jako asistent R. Večerka (→).

Ale to už reforma studia vedla k zásadní reorganizaci slovanského semináře i ke změně funkčního uplatnění asistentů: nová organizace výuky přesunula na asistenty část pedagogických povinností, takže se teď stali vedle lektorů a lektorů-specialistů nejnižším článkem druhé řady interních vědecko-pedagogických sil fakulty v hierarchickém služebním žebříčku: asistent — odborný asistent — docent — profesor. Za této situace bylo nadále neudržitelné, aby asistenti zvládli plně a kvalifikovaně celou agendu seminárních knihoven, zvláště když ty stále vzrůstaly a jejich udržování, provoz i doplňování kladlo na jejich správce stále vyšší pracovní požadavky. Proto bylo na filozofické fakultě v Brně zřízeno v roce 1952 celofakultní knihovni středisko, které ovšem převzalo nejprve péči pouze o další knihovnické práce na fakultě, tj. o nákup a centrální katalogizaci knižních přírůstků. Jako další zásadní krok k integraci knižních fondů na fakultě převzalo knihovni středisko i knižní depo a kartotéku bývalého slovanského semináře a změnilo se roku 1962 v Ústřední knihovnu filozofické fakulty. Knihovna bývalého slovanského semináře, v době soustřeďování knižních fondů na fakultě jedna z největších, stala se tak jádrem knihovny fakultní.

Slovanský seminář se roku 1951 rozštěpil na tři samostatné katedry: na katedru českého jazyka a literatury, kterou vedl zprvu A. Kellner a po jeho smrti v roce 1953 J. Hrabák, na katedru ruského jazyka a literatury, kterou vedl F. Wollman a po jeho odchodu do důchodu od roku 1959 B. Novák (všichni →), a konečně na katedru slavistiky, tj. ostatních slovanských jazyků, paleoslovenistiky a srovnávací slovanské filologie, vedenou J. Kurzem (→): tato katedra též spravovala společnou knihovnu bývalého slovanského semináře do doby, než ji přejala Ústřední knihovna fakulty. Po odchodu J. Kurze do Prahy splynul roku 1956 s katedrou slavistiky v organizační celek bývalý seminář srovnávacího jazykozpytu indoevrop-

ského, který byl před tím součástí katedry starověké kultury: jeho vedoucí V. Machek (→) se stal hlavou nově zformované katedry slovanské filologie a srovnávacího indoevropského jazykozpytu.

Růst a specifikace dalších úkolů kladených na fakultní slavistiku v oblasti pedagogické a vědecko-badatelské vedly konečně k tomu, že se katedry bohemistiky a rusistiky rozštěpily v roce 1963 a 1965 na složku lingvistickou a literárněvědnou. Vznikly tak: katedra české a slovenské literatury a literární vědy, jejímž vedoucím byl zprvu J. Hrabák, pak K. Palas a po něm M. Kopecký (oba →) a M. Suchomel, z lingvistické části kateder bohemistiky a slavistiky vznikla katedra českého jazyka, slovanské, indoevropské a obecné jazykovědy, vedená zprvu A. Lamprechtem, od roku 1984 M. Greplem (→), R. Večerkou a D. Šlosarem (oba →): dále se ustavila katedra ruského jazyka s B. Novákem jako vedoucím, jehož vystřídali postupně S. Zaža, J. Jiráček (oba →) a A. Brandner (→), katedra ruské a sovětské literatury, kterou vedl J. Burian a po něm M. Mikulášek (oba →), a konečně katedra slovanských literatur, divadelní vědy a filmové vědy, která vznikla fúzí části literární složky bývalé katedry bohemistiky s literární složkou bývalé katedry slavistiky — jejím vedoucím byl A. Závodský (→): po jeho smrti se jednotlivá oddělení katedry spojila s jinými katedrami, odd. slovanských literatur splynulo s katedrou ruské literatury.

Všechny katedry, které vznikly na místě starého slovanského semináře, byly v celém průběhu své existence personálně doplňovány a vybavovány potřebnými vědecko-pedagogickými kádry. O jejich příchodu, odchodu nebo odborném a funkčním růstu zpravují přehledy věnované vývoji jednotlivých oborů na fakultě.

Členové dědičných kateder bývalého slovanského semináře byli v poválečném období na mnoha zahraničních vysokých školách činní jako lektori češtiny a byli zvaní na evropské univerzity i ke krátkodobým přednáškovým pobytům. Jako hostující profesori působili mimo mateřskou univerzitu prof. M. Jelínek v Paříži, prof. M. Grepl v Řezně (v let. semestru 1989—1990), prof. D. Šlosar v Münsteru (v let. semestru 1988 až 1989), prof. R. Večerka v Erlangen (v zim. sem. 1984—1985), v Münsteru (v zim. semestru 1990—91) a v Řezně (v let. semestru 1991—92 a v zim. semestru 1992—93) a prof. R. Mrázek ve Würzburgu (1970/71) a v Řezně (1985).

Ze slavistických pracovišť vzešly rovněž návrhy na udělení čestných doktorátů Masarykovy univerzity, a to R. Jakobsonovi, H. Kučerovi a P. Garvinovi.

Radoslav Večerka

SROVNÁVACÍ SLOVANSKÁ JAZYKOVĚDA

První kroky slovanské filologie na brněnské univerzitě byly poznamenány dvěma šťastnými okolnostmi: byla to především ta skutečnost, že se jejím zakladatelem stal vědec tak významného jména, jakým byl V. Vondrák (→), následovník Miklošičův a Jagičův. Druhou příznivou